

Demeter Márton – Horányi Özséb

A KOMMUNIKÁCIÓ ÉS MÉDIATUDOMÁNY SZAKOS DIPLOMÁBAN REJLŐ LEHETŐSÉGEK

Ez a diszkusszió, noha aktualitását az utóbbi hónapok társadalmi mozgásai, a felsőoktatási törvény várható változtatásai adják, mégis távol kívánja tartani magát ezen közigazgatási aktualitásoktól; helyette a kommunikáció és médiatudományos szakképzés folyamatosan szükséges önreflexiójára koncentrál. A vonatkozó kormányzati dokumentumok kommunikáció és médiatudományi társadalomtudományi BA-ról és MA-ról beszélnek, továbbá a szabadbölcse-szeten belül BA bemenettel kommunikációról, valamint két további nem egyetemi, de felsőok-tatási szakról. Ebben a rövid diszkusszióban kizárólag a társadalomtudományi BA-ról, MA-ról és PhD képzésről lesz szó (a kimaradó többiről sem volna felesleges beszélni, de jelen írás nem döntés-előkészítő megfontolásokból indul ki, nem foglalkozik a közigazgatás problémáival; kizárólag maga a kommunikáció és média szakma érdekli).

A diszkusszió – szerkezetét tekintve – öt, egymással összefüggő állítás kibontásán ke-resztül igyekszik a címben megfogalmazott kérdés mögé tekinteni.

1. A kommunikáció és média szakma sohasem volt identitásválságban, most sincs, de iden-titása változik/fejlődik folyamatosan (minthogy a mindenkori aktuális társadalmi kihívá-sokra törekszik válaszolni).

A kommunikáció és médiatudomány képzése viszonylag rövid múltra tekint vissza. A kom-munikáció oktatásáról valamilyen formában először a 70-es évek végétől lehetett hallani: hárman bábáskodtak körülötte – György Péter, Wessely Anna és Horányi Özséb –, kezdetben még csak specializáció sem volt, csupán arra vonatkoztak az igényeink, hogy legyenek olyan tárgyak, amik a kommunikációról és a médiáról szólnak. Az 1980-as évek második felében megjelent a szakos képzés igénye. Mindez párhuzamos volt az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottságának az állásfoglalásával¹, amely nyelvi és kommunikációs nevelésről értekezett a közoktatásban/köznevelésben, ami pedig hosszútávon erre felkészült tanárokat igényelt. Később, az 1993-as felsőoktatási törvény nyomán jött létre a kommunikáció szak, egyetemi és főiskolai környezetben egyaránt. Alapdokumentumát a képesítési követelmények jelentik, melyekben már benne rejlik a szakirányok lehetősége.

A PhD képzés indulásának lehetőségére 1997-ben teremtdtek meg a feltételek. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskoláján belül ekkor indult a

¹ A „hét domb” néven ismertté vált köznevelést megújítani szándékozó program élére Szentágothai János, az MTA akkori alelnöke állt.

Kommunikáció Doktori Program², társadalomtudományi alapozással. Ezenkívül lehetett PhD-t szerezni kommunikációs témával Pécsen is, Budapesten is és másutt. 2013-ban indult el a Budapest Corvinus Egyetemen a Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola.

A bolognai képzési rendszer bevezetésének következményeként (2005) az ötéves képzés helyett megjelenik az elvben egységes háromfokozatú képzés, a hároméves BA, az erre épülő kétéves MA, illetve a hároméves PhD képzés formájában. Voltaképpen az alapképzésben – de még a mesterképzésben sem – tudományra vannak oktattva a diákok (ebből következően a szakok megnevezése pontatlan); a képzésnek csak a harmadik fázisában, a doktori képzésben beszélhetünk a diákok kommunikáció és média szakmára vonatkozó tudományos megfontolásokba (diskurzusokba) való bevonásáról; a BA és MA nem kutatókat képez, hanem szakembereket. E tekintetben tehát a BA és MA szinteken a „kommunikáció és médiatudomány” megnevezés kissé félrevezető.

Mindez természetesen nem egyedülálló dolog, nem pusztán hazai sajátosság.³ A közép- és kelet-európai régióban csak mintegy negyedszázada merülhet fel komolyabban a nemzetközi tudományosság gondolata, ezen belül a kommunikáció- és médiakutatás különösen igényli a relatíve szabad politikai légkört. A régió országai épp ezért még mindig konszolidálódó államoknak számítanak mind oktatási-kutatási gyakorlatukat, mind intézményeiket tekintve. Konszolidáció ide vagy oda, tudományos tekintetben a régió országai és a nyugati tudományos élet közötti szakadék még mindig hatalmas: van mit behozni. Egy, a közelmúltban prezentált kutatás⁴ megmutatja, hogy milyen nehéz még most is komoly tudományos, publikációs tevékenységet folytatni a régió tagállamaiból – legalábbis a nyugati kollegákkal összehasonlítva. Egy másik kurrens közép-európai kommunikációkutatással kapcsolatos történeti vizsgálat⁵ pedig arra mutat rá, hogy az egész térségre jellemző a kommunikációkutatás ébredő státusza, hiszen Magyarországhoz hasonlóan csak a kilencvenes évektől kerülhetett sor egyáltalán a sajtószabadságot feltételező tudományos feltárásokra. Nem meglepő tehát, hogy a régióban a kommunikációkutatás erősen összefonódott – és ha a CEE-Network folyóiratainak profilját⁶ nézzük: jelenleg is összefonódik – az újságírással és a médiakutatással. Egy átfogó kutatás, amely elsősorban Horvátország, Szlovénia, Szerbia és Lengyelország kommunikációkutatására terjed ki, rámutat, hogy dacára az elmúlt 25 év intézményesedésének (egyetemi képzések, tudományos folyóiratok, nemzeti és nemzetközi CEE szervezetek), még mindig nincs koherens képünk a diszciplína karakteréről a régióban.⁷

² *Kommunikáció az emberi problémamegoldás kontextusában* címmel

³ Mi itt elsősorban a régió történetével foglalkozunk; a nyugati kommunikációkutatás históriájáról a mi számunkra is érdekes problémakör kontextusában rövid összefoglaló olvasható Bajomi-Lázár Péter tollából (http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_01_tavaszi/01_mediatudomany_kommunikacio.pdf)

⁴ Václav Štětka: Stepping out of the shadow: internationalizing communication research in CEE. Elhangzott a CEECOM2015 konferencián, Zágráb, 2015. június 12–14.

⁵ Zrinjka Peruško: Past and present of communication and media studies in CEE. Elhangzott a CEECOM2015 konferencián, Zágráb, 2015. június 12–14.

⁶ <http://www.ceecom.org/cee-journals>

⁷ Kiindulási pontnak ajánlható Zrinjka Peruško két tanulmánya a volt Jugoszlávia térségéről: Rediscovering the Mediterranean characteristics of the Croatian media system. *East European Politics and Societies* 27(4), 709–726 November 2013, illetve uő: Media pluralism policy in a post-socialist Mediterranean media system: The case of Croatia. *Central European Journal of Communication*, 6(2) 204–218. September 2013

2. Azok a társadalmi kihívások, amelyekre felelnie kell a kommunikáció és médiatudomány szak tartalmának, változtak/változnak.

Nincs semmi meglepő abban, ha időről-időre fölvetődik a társadalmi kihívások tartalmának kérdése: változik a társadalom, s vele együtt változnak a finomszerkezeti tényezők – miért ne reagálna le ezt az oktatás is? A kihívásokra adott releváns válaszok egy-egy társadalmi szerepben (receptiós, szónok, újságíró, blogger, szóvivő, riporter, szerkesztő, PR-es, marketinges, könyvtáros, tanár, pap stb.) és a szerepek társadalmiasulásában jelennek meg. Adott esetben a szak tartalma szélesebb, mint amit egy bizonyos társadalmi szerep igényel; ebből adódik a kérdés: a szerepre vonatkozzon a képzés, vagy inkább a szakmára magára, de úgy, hogy megfeleljen a társadalmi szerepnek is? Ez változatlanul egy eldöntetlen kérdés. A hetvenes-nyolcvanas években alapvetően a közvetlen emberi kommunikáció (a dialógus) volt a paradigmátikus eset: ezen keresztül lehetett megérteni az akkor aktuális társadalmi kihívásokat és a rá adott válaszokat, valamint a képzés szerkezetét is; valamivel később előtérbe kerültek a szervezeti kommunikáció kérdései. Jürgen Habermas és talán még inkább Niklas Luhmann után a nyolcvanas évek második felétől alapvetően megváltoztak a felismerések: maga a társadalom tűnt fel kommunikációként, amit így egészen más módon kell/lehet csak megközelíteni – ha valaki szereti a durva leegyszerűsítést, mondhatjuk, hogy a társadalom tagjai az építőkövek, a kommunikáció pedig a habarcs, ami összetartja magát a társadalmat.⁸

3. Hosszú ideig a megnevezések bővületében élt a szakma; fel kell ismernünk végre, a kommunikáció és a média ugyanarra a valóságdarabra vonatkozik; a különbségek mindössze kutatás-módszertaniak, és ezt ne túlozzuk el.

Ha pusztán a szak elnevezéseiből indulunk ki, akkor azt látjuk, hogy a kommunikáció és média terminusok az idők során mindvégig egybeforrtan jelennek meg: a kérdés csak az, hogy ez egyetlen szakma-e, avagy két különböző. Igazából nagyon nehéz a kettő mellett érvelni, hiszen ha valaki nagyon klasszikus kommunikációfogalommal dolgozik, az se tudja máshogy elképzelni a helyzetet, mint mediatizált körülmények között. Könnyen észrevehetjük, hogy az elnevezésben rejlik egy csapda: a megosztottságnak a látszata, ami ráadásul önbeteljesítő. Ma biztos, hogy nem lehet azt mondani, hogy ez egyetlen szakma: ma már legfeljebb azt lehet mondani, hogy jó volna, ha nem lenne külön média és külön kommunikáció szakma. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy van egy kommunikáció és médiatudomány elnevezésű képzés egy adott intézményben, amely valójában kommunikációkutatási eredményeket mutat be – ugyanakkor egy másik intézményben ugyanezen címen olyan képzés folyik, amely médiakutatási eredményeket prezentál. Mégis mindkettő ugyanarról a valóságdarabról tesz állításokat.

4. A szakmagyakorlásnak még most sem feltétele a felsőfokú, illetőleg a szakirányú felsőfokú képzettség.

A kommunikációs kompetenciákat, illetőleg szkilletek igénylő munkalehetőségek jelenleg még ritkán igényelnek formális kommunikációs végzettséget. Ebben van egy jelentős bizonytalanság is: vajon a receptiósnak is ugyanazzal a végzettséggel kell rendelkeznie, mint a szerkesztőnek; vajon az újságírónak a nyomtatott sajtóban ugyanazokat a szkilleteket kell-e ismer-

⁸ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kommunikációkutatás történetéhez kapcsolódó, ma már jobbra tudománytörténeti jelentőségű paradigmákat nem szükséges tanítani; itt pusztán azt igyekeztünk megmutatni, hogy nem minden paradigma alkalmazható egyformán sikeresen a jelen problémáinak keretezésére. Mindazonáltal az egyes konkrét hazai kutatóhelyeken és tanszékeken jelentős különbségek mutatkoznak a tekintetben, hogy milyen bazális paradigma vagy paradigmák mentén közelítenek a kommunikatív jelenségeihez.

nie, mint egy filmoperatőrnek és így tovább. Még nagyon kevés helyen van meg a biztos felismerés úgymond a hályogkovács és a professzionális szemész felkészültségének strukturális különbségéről. Az érvényes, tudományosan megalapozott ismeretek terjesztése a BA vagy az MA szakon sem azonos a tudomány művelésével a PhD-ben. Mindazonáltal már több olyan, szakmásodó terület van, amely igényli a kommunikáció és média alapú felkészültséget, és van sok olyan terület, amely esetén ez csak egy a lehetséges felkészültségek közül. Ez más szakokkal éppen azt jelenti, hogy út közben vagyunk: amúgy mindig. A valódi hiba az volna, amit el lehet követni, hogy nem reflektálunk a folyamatosan változó helyzetre: remélhetőleg jelen diszkusszió is a reflektálás része.

5. A szakmára való felkészítés/felkészülés és a valaha volt *studium generale* nem azonos, és mindkettőre szükség volna.

Ez az állítás a közvéleményben úgy szokott tematizálódni, hogy a kommunikáció az büfé szak. Mi baj van ezzel az elnevezéssel? Először is tudjuk, hogy mindig volt büfé szak az elmúlt harminc-negyven évben, de mindig más. Leggyakrabban a most humán menedzsernek nevezett, akkori népművelő szak volt ez. Ezzel nem a megnevezés az igazi baj, hanem a mögötte álló társadalmi gyakorlat: vagyis a bűnbakképzés.

A szaknak van viszonya más szakokhoz. Vajon a betölteni kívánt társadalmi szerephez szükséges kompetenciák és szkillék megléte a döntő, vagy az, hogy milyen képzés keretei között történt a felkészültségek megszerzése? Ez egy optimalizálási kérdés abban az esetben, ha kooperatív módon közelítjük meg a problémát. Sajnos azonban az a környezet, amiben élünk, ezt a kooperációt majdnem lehetetlenné teszi, és folyamatosan kompetitív helyzetek alakulnak ki. Egészen biztos, hogy ha maga a szakma nem tud ezen az álproblémán túllépni, akkor a hatalomgyakorlásnak kitűnő eszköze lesz a továbbiakban is a megosztás.

A *studium generale* egy, tulajdonképpen a középkorból ránk maradt tudáscsokor, és olyan általános tudások vannak benne, mint hogy megtanuljunk például tanulmányt írni, megtanuljunk nyilvánosság előtt felkészült módon és színvonalasan beszélni, és így tovább: tehát, ahogyan a nevében is benne van, egy általános stúdium. A kilencvenes évek elején ezt értelmiségképző tárgyakként nevezték, azonban ez a megnevezés kiveszett. A mérnöki tudományok esetében ez a kérdés még inkább kézzelfogható. Vajon mire van szüksége egy frissen végzett mérnöknek: arra, hogy egy adott munkahelyen mindent pontosan tudjon, vagy arra, hogy rugalmasan, rövid idő alatt bármilyen feladatkörbe képes legyen beletanulni? Vagyis az a kérdés, hogy mire képesít a szak? Mit várhatunk a szak szakértőitől? Felkészültséget az élethosszig való tanulásra, felkészültséget a különböző kompetenciák eltérő kombinációban való alkalmazására.

Ha most a hallgatók oldaláról vesszük szemügyre a kérdést, akkor azt látjuk, hogy a képzés bemenetének átlagos, korosztályos viszonylatában kétféle hallgatótípust különböztethetünk meg. Az egyik típusba azok tartoznak – és tapasztalatok szerint ők vannak kisebbségben –, akik pontosan tudják már tanulmányaik indulásakor, hogy milyen szakmára vagy társadalmi szerepre készülnek. Ők tipikusan rendelkeznek valamilyen szerepmodellel is: olyanok akarnak lenni, mint kedvenc sportújságírójuk, televíziós riporterük, műsorvezetőjük, vagy mint a PR főnök egy amerikai *blockbuster*-ben. A képzés az ő számukra az a konkrét vehiculum, ami az adott szerephez segíti őket. E tekintetben hasonlóak az olyan, elsősorban rendkívül tradicionális szakon tanulókhöz, mint például a művészhallgatók: szinte elképzelhetetlen, hogy valaki pusztán azért járjon mondjuk festő vagy filmoperatőr szakra, mert még tűnődik azon, mit szeretne csinálni a jövőben. Bár az ilyen történetek jól mutatnak a már befutott művész önéletrajzában, ezek valóságtartalma kétséges, hiszen ezek, a gyakran több százszoros túljelentkezéssel indított szakok a legképzettebbek közül is a legképzettebbeket veszik fel, vagyis azokat, akik már a középiskolát is szakos formában végzik el. Természetesen a társadalomtudományos és bölcsész szakok felé haladva az ilyen előhuzalozott jelentkezők száma

drasztikusan csökken, és megjelenik a második típus túlsúlya. Ide tartoznak azok a hallgatók, akik még nem tudják eldönteni, hogy pontosan mit szeretnének: ők eddig „pusztán” középiskolások voltak – minthogy ez volt a dolguk. Most kezdik el felfedezni az universitas eszméjében rejlő szinte végtelen változatosságot, és az előttük álló éveket tapasztalatszerzésre kívánnák fordítani. Tudják például, hogy szeretnek kommunikálni, új kapcsolatokat létesíteni, a nyilvános beszéd gondolata sem riasztja el őket, szeretnek írni és olvasni, szeretik a filmeket, egyszóval van egy olyan humán lehorgonyozottságuk, amely sok esetben tartalmaz valamilyen mediális vonatkozást is. Kétségtelen, hogy az ő számukra nem egy hosszútávra bebetonozott, definitív tudáscsomag erőltetése a hasznos, hanem sokkal inkább egy, adott esetben az egyéni választásoknak is tág teret engedő kínálat, melyből válogatva előbb-utóbb találnak valamit, ami annyira megnyeri tetszésüket, hogy hivatásuknak választják.

Társadalomtörténetileg könnyen megmutatható és empirikusan is belátható, hogy a választások számának növekedésével növekszik az optimális választás időszükséglete: míg korábban talán elvárható volt, hogy a felsőoktatás átlagos bemeneti időpontjában, érettségi után a fiatalok már egy határozott pályaképpel rendelkezzenek, ez ma, a lehetséges választások drasztikus növekedésével aligha várható el. Az egyetemeken a hallgatók olyan témákkal és diszciplínákkal találkoznak, melyekről korábban nem hallottak, esetleg nem is hallhattak. A tapogatózás, útkeresés és rátalálás az egyetemi évek alatt tehát éppen oly normális, mint az esetleges pályamódosítás.